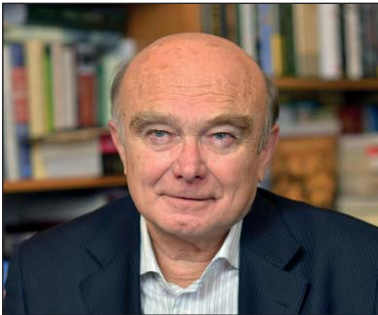

ЯК НАСПРАВДІ ВИГЛЯДАВ РОСІЙСЬКО-РАДЯНСЬКИЙ СОЦІАЛІЗМ

Станіслав Кульчицький
канд. економ. наук,
доктор істор. наук,
професор,
гол. наук. співроб.
Інституту історії України
НАН України,
м. Київ

За інерцією, яка пояснюється десятиліттями перебування радянських громадян у спотвореній реальності, російсько-радянський соціалізм пов'язувався з комунізмом, задекларованим *Карлом Марксом* і *Фрідріхом Енгельсом* в їхньому славнозвісному «Маніфесті Комуністичної партії». Насправді, однак, він не мав генетичного зв'язку з першою фазою комунізму, яку основоположники марксизму називали популярним терміном «соціалізм». Подібність між комуносоціалізмом Маркса і Енгельса та системою влади і власності, запровадженою в Росії і поневолених нею національних республіках – лише термінологічна.

Для позначення суспільно-політичного режиму і соціально-економічного ладу, які запанували у завойованій більшовиками країні, доводиться винаходити нове в політології поняття. Таким поняттям може бути «ленінська система влади і власності». Ототожнюючи її з російсько-радянським соціалізмом, треба визначити, яка спотворена реальність під ним приховувалася. Не випадково сучасні фахівці в галузі гуманітарних наук прагнуть оминати питання про те, який соціалізм був побудований у Радянському Союзі.

Один з проникливих дослідників історії Росії радянського періоду, професор Каліфорнійського університету в Берклі *Мартін Малія* справедливо зауважував: «У сучасному політичному словнику нема поняття, більш переобтяженого багатозначністю, ніж поняття "соціалізм"»¹. Справді, соціалістом (націонал-соціалістом) був і *Адольф Гітлер*, і засновник та керівник Французької соціалістичної партії (1971–1981), президент Франції (1981–1995 рр.) *Франсуа Міттеран*.

Термін «соціалізм» з'явився на переламі 20–30-х рр. XIX ст. у журналістиці – англійській (для характеристики дій послідовників Р. Оуена) і французькій (для характеристики праць *К.-А. де Сен-Симона*). Мислителі, які просували соціалістичні ідеї в системному вигляді (до названих слід додати Ш. Фур'є), вважали, що ці ідеї можуть здійснитися шляхом поступового вдосконалення суспільства. Термін був створений для позначення казкової мрії про соціально-економічний лад, який прийде на зміну капіталізму після того, як буде знищена тим або іншим способом приватна власність на засоби виробництва. Отже, від початку цей термін позначав прекрасну мрію в той час, як капіталізм (особливо на перших стадіях розвитку) був досить-таки похмурою реальністю. Спочатку в Англії (від 60-х рр. XVIII ст.), а потім в деяких інших країнах Західної Європи відбувалася промислова революція, тобто перехід від ручної праці мануфактурного виробництва до великої машинної індустрії.

¹ Малія Мартін. Радянська трагедія: історія соціалізму в Росії. 1917-1991. – К., 2000. – С. 63-64. Переклад з видання: Martin Malia. The Soviet Tragedy: a History of Socialism in Russia. 1917-1991. Free Press, 1994. Перекладачі, які готували книгу до видання в Україні, безпідставно змінили прізвище автора: з Malia вийшов Малія.

1. Комуносоціалізм очима К. Маркса і Ф. Енгельса

Перебуваючи в Англії, Маркс і Енгельс навесні 1847 р. прийняли запрошення керівників німецького емігрантського Союзу справедливих приєднатися до них. На скликаному в Лондоні конгресі ця організація на їхню пропозицію була перейменована в «Союз комуністів». 21 лютого 1848 р. вони опублікували програму Союзу комуністів – «Маніфест Комуністичної партії».

Рекомендації «Маніфесту» були розпливчастими, але в насиченій революційною грозою атмосфері це не сприймалося як недолік. Головна ідея твору вкладалася в два рядки: *«Комуністи можуть виразити свою теорію одним положенням: знищення приватної власності»*². У «Маніфесті» Маркс і Енгельс вказували, що робітнича революція передасть засоби виробництва капіталістів у володіння, розпорядження і користування держави, яку Маркс кількома роками пізніше назвав державою диктатури пролетаріату.

Після публікації «Маніфесту» К. Маркс прожив ще 35 років, а Ф. Енгельс – 47. Проте обидва не знайшли часу, щоб роз'яснити головну загадку «Маніфесту» – специфіку механізму, характер переростання приватної власності, на якій ґрунтувалася вся історія людської цивілізації, у комуністичну власність – колективну, суспільну, загальнонародну. В їхньому вченні про комунізм (а вони називали його вченням про науковий комунізм, щоб відійти від пропагованих попередниками утопічних вчень) не знайшлося місця для характеристики декретів, які перетворювали б власність держави диктатури пролетаріату у власність суспільства. Обидва були переконані у недовгому існуванні пролетарської держави. У книзі Ф. Енгельса «Анти-Дюринг» (1878 р.) є така характеристика перехідного періоду від держави диктатури пролетаріату до бездержавного комуністичного суспільства: *«Пролетаріат бере державну владу і перетворює засоби виробництва на самперед у державну власність. Але тим самим він знищує самого себе як пролетаріат, тим самим знищує всі класові відмінності і класові протилежності, а разом з тим і державу як державу»*³.

Ніколи прямо не відмовляючись від висунутих в «Маніфесті» прогнозів, К. Маркс зосередився на дослідженні суспільства, в якому перебував. Тільки одного разу він розвинув тему комунізму, коли написав «Критику Готської програми» (1875 р.) – свою негативну реакцію на документ об'єднаного з'їзду німецьких соціалістів, який заснував потужну соціал-демократичну партію Німеччини. У цій праці, опублікованій Ф. Енгельсом тільки в 1891 р., Маркс уможливно поділив майбутній комунізм на дві фази, першу з яких назвав популярним терміном *«соціалізм»*. На його думку, ці фази не відрізнялися одна від одної за виробництвом матеріальних благ: в обох передбачалася ліквідація приватної власності на засоби виробництва, товарно-грошових відносин і ринку. Проте фази відрізнялися за розподілом матеріальних благ – при соціалізмі – за працею, при повному комунізмі – за потребами. Так в арсеналі марксизму з'явилося поняття *«комуносоціалізм»*.

²

Маркс К. і Енгельс Ф. Твори. – Т. 4. – С. 422.

³ Там само. – Т. 20. – С. 275.

⁴ Там само.

В чому полягала фундаментальна помилка основоположників марксизму? Відповідаючи на це, треба підкреслити, що К. Маркс і Ф. Енгельс не були готові до появи у ХХ ст. тоталітарних режимів, які натягнули на себе личину комунізму і в різний спосіб знищили десятки мільйонів людей. «Науковий комунізм» основоположників марксизму з його хибними рекомендаціями був використаний тими історичними діячами (передусім **В. Леніним**), які оголосили свою відданість марксизму, коли переконалися, що міф про «світле майбутнє» магічно діє на знедолені народні низи.

Маркс і Енгельс не врахували, що такі історичні спільноти, як клас, нація або суспільство, не мають ієрархізованої структурованості, тобто «рук» і «голів». Це – аморфні спільноти, нездатні діяти в унісон у конкретних обставинах. Звичний термін *«націоналізація промисловості»* позбавлений реального змісту, тому що нація не може володіти промисловістю. Так само термін «усупільнення виробництва», який використовується, коли мова заходить про колективізацію селянських господарств, не має реального наповнення. Таким же міфічним є термін *«диктатура пролетаріату»*.

Соціально-економічні перетворення могла здійснювати спільнота, яка мала ієрархізовану структурованість – держава або партія. Диктатуру, за якої ставала можливою *«експропріація експропріаторів»*, повинна була здійснювати держава, створювана пролетаріатом, а не робітничий клас. Під час експропріації буржуазії приватна власність не знищувалася, а ставала державною, не втрачаючи ознак приватності. Внаслідок цього створювана робітничим класом держава не *«засинала»*, як висловлювався Ф. Енгельс⁴, а ставала всемогутньою.

2. Соціалізм очима західноєвропейських соціал-демократів

Після революцій 1848–1849 рр. правлячі кола країн Західної і Центральної Європи врахували небезпеку, яку ніс *«привид комунізму»* і постаралися усунути її соціальними і політичними реформами. У робітничому середовищі такі спроби знаходили відгук. Протилежні за економічними інтересами класи та їхні політичні сили почали знаходити спільну мову на шляхах встановлення конституційної монархії і загального виборчого права. Опинившись у парламентах, соціалісти почали цінувати демократію, яка давала можливість законодавчим шляхом поліпшувати умови праці робітників і надавати державну підтримку слабо захищеним верствам суспільства. У провідних країнах Європи почали виникати обриси соціальної держави, яка спиралася на співробітництво класів. Після того, як Союз комуністів перестав існувати, жодна впливова політична сила не оголосила себе *«комуністичною»*, щоб не виявляти готовності до революційних дій. Соціалісти, у середовищі яких поширювалися марксистські ідеї, назвали себе *«соціал-демократами»*, щоб підкреслити відданість демократії. Теоретично соціалісти залишалися прихильниками створення безкласового суспільства, але на практиці задовольнялися соціальними реформами.

Робітники Другої державної літографії на демонстрації, 1918 рік

Будівельники Подільського цементного заводу голосують за зустрічний промфінплан. Фото: Аркадій Шишкін, 1930-ті роки

На переламі XIX–XX ст. в Західній і Центральній Європі сформувався новий різновид соціалізму. Він поєднувався з комуносоціалізмом К. Маркса тезою про відсутність необхідності в обміні матеріальними цінностями, тобто запевняв про перетворення у майбутньому товарів на продукти, розподілювані між людьми згідно з витраченою ними працею. Разом з тим він відкидав тезу «Маніфесту Комуністичної партії» про робітничу революцію і запевняв, що соціалізм буде завойований шляхом еволюційного розвитку суспільства.

3. «Неусвідомлений соціалізм» народних низів Росії

Характеристика різновиду соціалізму, що став головною рушійною силою Російської революції 1917 року, подана в документі, датованому лютом 1914 р., тобто створеним задовго до революції. Зважаючи на те, що події наступних років передбачалися з бездоганною точністю, деякі дослідники засумнівалися в аутентичності документу. Перевірка, здійснена з різних напрямків, дозволила не сумніватися в тому, що доповідна записка міністра внутрішніх справ **Петра Дурново** імператору **Николаю II** – аж ніяк не підробка.

Петро Дурново відзначився жорстоким придушенням революції 1905–1907 рр. Після відставки він до 1915 р. перебував на посаді імператорського радника. В лютому 1914 р. Дурново звернувся до царя з доповідною запискою, в якій радив відмежуватися від назриваючої в Європі війни, відновити зв'язки з консервативною Німеччиною і обмежити контакти з демократичною Антантою.

Записка Дурново найбільш цікава аналізом потрясіння, передбачуваних ним в разі неминучих поразок у війні з Німеччиною. «Ці потрясіння, – писав автор, – матимуть якраз соціальний, а не політичний характер... Особливо сприятливий ґрунт для соціальних потрясіння являє собою, звичайно, Росія, де народні маси, без всякого сумніву, сповідують принцип неусвідомленого соціалізму»⁵.

Далі Дурново пояснював, що саме він мав на увазі під терміном «неусвідомлений соціалізм»: «Незважаючи на опозиційність російського суспільства, таку ж неусвідомлену, як і соціалізм широких верств населення, – говорилося в записці, – політична революція в Росії неможлива, і революційний курс неминуче виродиться в соціалістичний. За нашою опозицією нікого нема, у неї нема підтримки в народі, який не бачить жодної різниці між урядовим чиновником та інтелігентом. Російський простолудин, селянин і робітник, однаково не шукає політичних прав – йому і непотрібних, і незрозумілих. Селянин мріє про дармове наділення його чужою землею, робітник – про передачу йому всього капіталу і прибутків фабриканта, і далі цього їхні жадання не йдуть»⁶.

Розкриваючи те, що приховувалося за виразом «неусвідомлений соціалізм», Дурново передбачав, як можуть скористатися такими настроями народних мас не конституційні демократи, в яких він вбачав «опозицію Його Ве-

личності», а свідомі соціалісти, яких в країні вистачало: «Варто тільки широко кинути ці гасла в населення, варто тільки урядовій владі безборонно допустити агітацію у цьому напрямі, Росія, без сумніву, буде вкинута в анархію, пережити нею у вікопомний період смуту 1905–1906 років»⁷.

Записка завершувалася апокаліптичною картиною, яка вражала всіх, хто читав її в наступні роки: «У боротьбі з таким противником, як Німеччина, не можна не передбачати, що соціальна революція в найбільш крайніх її проявах у нас неминуча. В країні почнуться революційні виступи. Ці останні відразу висунуть соціалістичні гасла – єдині, які можуть підняти і згуртувати широкі верстви населення: спочатку чорний переділ, а потім і загальний поділ всіх цінностей та маєтностей. Переможена армія, позбавлена, до того ж, за час війни найбільш надійного кадрового свого складу, охоплена в більшій частині стихійним селянським устремлінням до землі, виявиться надто деморалізованою, щоб послужити оплотом законності й порядку. Росія буде вкинута у непроглядну анархію, кінець якої не піддається навіть передбаченню»⁸.

Слід додати, що П. Дурново не торкнувся національного зрізу суспільства в майбутній революції. Тим часом у позиціях російського і українського селянства була істотна різниця. Характеризуючи ситуацію в центральній Росії, видатний мислитель **Николай Бердяєв** занотував: «За своїми поняттями про власність російські селяни завжди вважали неправдою, що дворяни володіють величезними землями. Західні поняття про власність були чужі російському народу, ці поняття були слабкі навіть у дворян. Земля Божя, і всі трудящі, що обробляють землю, можуть нею користуватися. Наївний аграрний соціалізм завжди був властивий російським селянам»⁹.

На відміну від російського селянства, обтяженого багатоміліонною кріпосницькою традицією, українські селяни добре пам'ятали про суцільне покозачення в добу гетьмана **Богдана Хмельницького**. Реставрація кріпосного права в імперські часи в Україні торкнулася не всіх. Антипоміщицькі настрої серед українських селян були не менші, ніж серед російських. Однак общинні порядки не переважали, і в своїй масі українські селяни залишалися індивідуальними господарями.

Зарубіжні дослідники, очі яких не були замулені марксизмом-ленінізмом, звертали увагу на те, що в Російській революції більшовики йшли за народними низами, а не низи – за більшовиками. Професор Хьюстонського університету (США) **Пол Грегорі** зауважував: «По суті, у Леніна не було особливого вибору, окрім узаконення стихійної експропріації землі селянами, яка відбувалася по всій Росії»¹⁰.

Висловивши цю саму тезу на 52 роки раніше від П. Грегорі, автор багатотомної «Історії радянської Росії» **Едвард Карр** занотував й інше: «В певному розумінні більшовиків чекав на заводах той же збентежуючий досвід, що й із землею. Розвиток революції приніс з собою не тільки стихій-

⁵ Красная новь. – 1922. – Кн. 6 (листопад-грудень). – С. 196.

⁶ Там само.

⁷ Там само.

⁸ Там само. – С. 197.

⁹ Бердяев Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма. – М., 1990. – С. 14.

¹⁰ Грегорі Пол. Политическая экономия сталинизма. – М., 2006. – С. 44. Переклад з видання: Gregory Paul. The Political Economy of Stalinism. Cambridge University Press, 2004.

не захоплення земель селянами, але й стихійне захоплення промислових підприємств робітниками. У промисловості, як і в сільському господарстві, революційна партія, а пізніше й революційний уряд опинилися у вирі подій, які у багатьох відносинах бентежили і обтяжували їх, але, оскільки ініціатори цих подій являли собою головну рушійну силу революції, вони не могли ухилитися від того, щоб надати їм підтримку»¹¹.

Однак ця підтримка була відносною. В. Ленін як вправний капітан вітрильника, який посувався проти вітру, використав революційну енергію робітничих і солдатських рад, щоб побудувати свою систему влади і власності, яка жодною мірою не співпадала з бажаннями і намірами народних низів.

4. Комуносоціалізм очима В. Леніна

Цей різновид соціалізму, який народився в Російській імперії після повалення самодержавства, був реалізований В. Леніном в утворених більшовиками радянських республіках завдяки майстерно поєднаній суміші утопічної форми Марксового комуносоціалізму з реалістичним змістом «неусвідомленого соціалізму» народних низів.

Мабуть, ніхто не висловлювався більш визначено про взаємозв'язок особистості Владіміра Леніна і породженого ним суспільно-політичного режиму в Росії, як професор Гарвардського університету (США), видатний фахівець в галузі російсько-радянської історії **Річард Пайпс**: «Нема потреби вірити, що історію роблять «великі люди», – так починав він другу частину своєї фундаментальної книги «Російська революція», – щоб визнати величезне значення особистості Леніна і його впливу на хід Російської революції і на створення особливого політичного ладу. Комуністична Росія з моменту своєї появи була дивовижним відображенням свідомості і волі однієї людини, її біографія та історія злилися та розчинилися одна в одній»¹².

Це визначення історика Р. Пайпса є своєрідною відповіддю на запитання, сформульоване вже в еміграції другою особою в ієрархії більшовицької партії – **Л. Троцьким**. У російськомовному двотомнику «История русской революции», який з'явився в Берліні у 1931 і 1933 рр., він зауважив: «Залишається запитати, і це досить-таки важливе запитання, хоч поставити його легше, ніж на нього відповісти: як пішов би розвиток революції, якби Ленін не доїхав до Росії у квітні 1917 року?»¹³

У XXI ст. можна дати більш-менш переконливу відповідь на поставлене Троцьким запитання, і вона буде конкретнішою, ніж судження Р. Пайпса. Без Леніна більшовики залишилися б однією з фракцій російської соціал-демократії, і розвиток Росії після повалення самодержавства відбувався би в межах існуючої реальності. Іншими словами, Росія не загрузла би у спотвореному світі ленінської системи влади і власності. Російська держава не увібрала би в себе всі ресурси суспільства і не перетворилася б на страхітливий тоталітарний монстр, який приніс величезні нещастя багатьом народам світу, й

насамперед – власному народу. Національні республіки, які з'явилися на теренах царської імперії після її розпаду, зберегли б свою незалежність.

Щоб виявити місце і роль рад робітничих депутатів у тій системі влади, яку Ленін нав'язав Росії, треба звернути особливу увагу на його статтю «Наші завдання і ради робітничих депутатів». Вона була написана в середині листопада 1905 р., але вперше опублікована тільки в 1940 р. Як завжди при аналізі ленінських документів, треба зважати на те, що вождь бажав сказати *urbi et orbi* і що саме він вважав за потрібне тримати при собі.

У цій статті зіткнемося з двома дивними тезами. По-перше, Ленін не бачив доцільності в тому, щоб Рада (йшлося про Петербурзьку раду робітничих депутатів) «*примикала цілком до однієї якої-небудь партії*». По-друге, він вважав «недоцільним вимагати від Ради робітничих депутатів прийняття соціал-демократичної програми і вступу до Російської соціал-демократичної робітничої партії». І найголовніше: Ленін прагнув розглядати Раду робітничих депутатів як зародок тимчасового революційного уряду всієї Росії, тобто вважав, що вона (Рада) повинна (що те саме, тільки в іншій формі) створити тимчасовий революційний уряд¹⁴.

Не сумніваючись у постійній націленості Леніна на завоювання політичної влади, важко собі уявити, що він мав намір відсторонити свою партію більшовиків від Ради, готової стати революційним урядом. Щоб зрозуміти підтекст статті, треба аналізувати разом з нею і дії вождя в наступні роки. Проекція дій Леніна в 1917–1920 рр. на 1905 рік дає підстави стверджувати, що вже під час першої російської революції вождь більшовиків розглядав ради як уряд, нерозривно пов'язаний з диктатурою його власної партії. Як досягалася шукана нерозривність?

З одного боку, вимагалася організаційно відділити ради від партії, і ця вимога представлена в статті, написаній у 1905 р. З іншого боку, вимагалася забезпечити цілковитий і безроздільний контроль за радянським урядом з боку партії більшовиків. Це означало, що більшовики повинні були витіснити з рад конкуруючі партії і наповнити їх членами власної партії та співчуваючими їй безпартійними депутатами. Внаслідок цього партія більшовиків починала існувати у двох різних формах: по-перше, як політична партія, що здійснювала під прикриттям «диктатури пролетаріату» свою власну диктатуру (а насправді, зважаючи на покладений в її побудову принцип «демократичного централізму», який вимагав безумовного підкорення нижчих за ієрархією ланок вищим, – диктатуру вождів); по-друге, як ради, що мали вагомі управлінські функції, але були позбавлені політичного значення. Це був справді геніальний винахід у теорії державотворення, завдяки якому створювалася міцна влада, пов'язана з народною товщею й одночасно – цілком незалежна від народу. Потрібна була лише тверда переконаність у тому, що партія більшовиків спроможна витіснити інші партії з рад і перетворити останні на додаткову форму свого існування.

¹¹ Карр Эдвард. Большевицкая революция 1917-1923. Т.1-2. – М., 1990. – С.449. Переклад з видання: Carr E. The Bolshevik Revolution 1917-1923. Volume two. London, Macmillan, 1952.

¹² Пайпс Ричард. Русская революция. Часть вторая. – М., 1994. С. 7. Переклад з видання: Pipes Richard. The Russian Revolution. Part two. – Alfred A. Knopf. – New York, 1990.

¹³ Троцкий Л.Д. К истории русской революции. – М., 1990. – С. 332.

¹⁴ Ленін В.І. Повне зібрання творів. – Т.12. – С.56-57.

Демонстрація, присвячена ухваленню сталінської Конституції, 1936 рік

Черга за зарплатою. Завод «Червоний путіловець», 1926 рік

Щоб виявити докорінну різницю між марксизмом і ленінізмом у питанні про власність, достатньо навести дві цитати. У написаній Леніним програмі РКП(б), яка була затверджена у березні 1919 р., говорилося: *«Неухильно продовжувати і довести до кінця почату і в головному й основному вже закінчену експропріацію буржуазії, перетворення засобів виробництва й обігу у власність Радянської республіки, тобто у спільну власність усіх трудящих»*¹⁵. У написаній **Н. Бухарінім** частині спільної з **Є. Преображенським** «Азбуки комунізму», перше видання якої з'явилося у жовтні 1919 р., стверджувалося: *«При диктатурі пролетаріату, яка є тимчасовою установою, засоби виробництва по суті справи належать не всьому суспільству без винятку, а тільки пролетаріату, його державній організації»*¹⁶.

В обох твердженнях власність на засоби виробництва декларується як така, що належить пролетаріату, але тут же прив'язується до держави. Тієї самої держави-комуни, створення якої В. Ленін задекларував у «Квітневих тезах», коли прибув у революційний Петроград з еміграції. Виходило так, що експропрійована у пануючих класів в ході пролетарської революції власність ставала, з одного боку, *«спільною власністю»* пролетаріїв (за К. Марксом), а з другого боку – *власністю держави-комуни* (за В. Ленінім). Але ж державна власність за будь-яких умов і в будь-які часи є різновидом приватної власності. Засоби виробництва, будучи одержавленими, надходили у володіння, розпорядження і користування тих, хто контролював державу. Звідси висновок: не випадає називати комуністами більшовиків, які вигадали і реалізували ідею держави-комуни. Однак вони назвали себе комуністами, і з цим нічого не вдієш: всі звикли.

Книгу «Росія під більшовицьким режимом», яка продовжувала попередню двотомну монографію, Річард Пайпс наповнив роздумами про наслідки російської революції. Одним з важливих висновків було твердження про глибинну спорідненість ленінської практики з практикою самодержавної Росії:

*«Традиційно російський монарх концентрував у своїх руках всю законодавчу і виконавчу владу, реалізовувану без участі яких-небудь зовнішніх органів. Він управляв країною за допомогою служилого дворянства і чиновництва, відданого не стільки інтересам держави або нації, скільки йому особисто. Від перших же днів свого правління Ленін застосував цю саму модель. Як і його попередники в Московській Русі, радянський правитель заявляв свої права на всі багатства і доходи країни. Почавши з декретів про націоналізацію землі і промисловості, уряд підпорядкував собі всю власність, за винятком предметів особистого користування. Оскільки уряд знаходився в руках однієї партії, а партія, у свою чергу, підкорялася волі свого вождя, Ленін був де факто власником всіх матеріальних ресурсів країни (де юре майно належало «народу», синонімом якого виступала Комуністична партія)»*¹⁷.

У цій монографії Р. Пайпс обґрунтував переконливі докази докорінної відмінності комуносоціалізмів К. Маркса і В. Леніна. Після її появи пройшли десятиліття, проте його висновки не стали, на жаль, надбанням світової історіографії. Тому їх треба повторювати знову і знову.

Те, що ленінський різновид комуносоціалізму походив не від соціалізму західноєвропейських соціал-демократів (який започатковував переростання капіталістичних держав на соціальні), помітив ще **Карл Каутський**. У керівних колах СДПН цей опонент головного ревізіоніста **Едуарда Бернштайна** відстоював традиційні постулати марксизму доби «Маніфесту Комуністичної партії». Проте після того як Ленін почав насаджувати свою систему влади і власності в революційній Росії, Каутський відмовився від риторики «Маніфесту» і опублікував одна за одною дві книги на цю тему: «Диктатура пролетаріату» (1918 р.) та «Тероризм і комунізм» (1919 р.). У першій з них він підкреслював: *«Для нас соціалізм без демократії не мислимий. Ми розуміємо сучасний соціалізм не тільки як соціальну організацію виробництва, а й як демократичну організацію суспільства так само»*¹⁸. Тоді Каутський ще плекав ілюзії щодо доброї волі більшовиків, які піддалися, мовляв, анархічним імпульсам мас і виявили неспроможність створити свій власний – не радянський, а демократичний – уряд.

У другій книзі Каутський уже сприймав ленінізм без жодних ілюзій. Більшовицькі методи ведуть, писав він, *«лише до такої форми соціалізму, яку ми звикли називати азійською, але це несправедливо, бо Азія народила Конфуція і Будду»*¹⁹. Завершуючи нарис про різновид соціалізму, який почав реалізуватися в опанованій більшовиками країні під керівництвом В. Леніна, треба підкреслити, що вождь завжди зосереджувався на першій фазі комунізму з розподілом матеріальних благ по труду. Друга фаза, тобто повний комунізм з розподілом за потребами, його не цікавила. Проте він не раз згадував про «світле майбутнє» людства, цінуючи пропагандистське значення таких закликів. Розгорнуту оцінку схожості і відмінності обох фаз Ленін дав у доповіді про комуністичні суботники на Московській загальноміській конференції РКП(б) 20 грудня 1919 р.:

«Коли ми спитаємо себе, що являє собою комунізм на відміну від соціалізму, то ми повинні будемо сказати, що соціалізм – суспільство, яке виростає з капіталізму безпосередньо, – є перший вид нового суспільства. А комунізм є вищий вид суспільства, і він може розвиватися лише тоді, коли цілком зміцниться соціалізм. Соціалізм передбачає роботу без допомоги капіталістів, суспільну працю при найсуворішому обліку, контролі і нагляді з боку організованого авангарду – передової частини трудящих; причому повинна визначатись і міра праці, і її винагорода. Це визначення необхідне тому, що капіталістичне суспільство залишило нам такі сліди і такі звички, як праця нарізно, недовір'я до громадського господарства, старі звички дрібного хазяї-

¹⁶ Бухарин Н., Преображенский Е. Азбука коммунизма. Популярное объяснение программы РКП(б). Петербург, 1920. – С. 60. Більшовики не визнали перейменування Санкт-Петербурга в Петроград у 1914 р.

¹⁷ Пайпс Річард. Россия при большевиках. – М., 1997. – С. 595. Переклад з видання: Richard Pipes. Russia under the Bolshevik Regime. – Alfred A. Knopf, New York, 1994. Варто звернути увагу на те, як російські перекладачі підредагували назву монографії.

¹⁸ Каутський Карл. Диктатура пролетариата. Екатеринбург, 1919 (переклад з віденського видання 1918 р. Розділ 2. «Демократія і завоювання політичної влади»). Див.: <http://revarchiv.narod.ru>

¹⁹ Цит. за: Валіцький Анджей. Марксизм і стрибок у царство свободи. Історія комуністичної утопії. – К., 1999. – С. 200.

на, що панують в усіх селянських країнах. Усе це йде наперекір справді комуністичному господарству. А комунізмом ми називаємо такий порядок, коли люди звикають до виконання громадських обов'язків без особливих апаратів примусу, коли безплатна робота на загальну користь стає загальним явищем»²⁰.

Сучасникам Леніна, які з кінця XIX ст. звиклися з тим, що К. Маркс розглядав народжений його фантазією комунізм у вигляді двох фаз, така аргументація схожості і відмінності між ними могла показатися переконливою. Маркс пов'язував появу першої фази комунізму, яку назвав соціалізмом, з ліквідацією приватної власності на засоби виробництва, товарно-грошових відносин та вільного ринку. Ленін позбувся марксового утопізму, тому що включив в свою систему суспільно-політичних і соціально-економічних перетворень в дусі революційного марксизму не «уявлені спільноти», за термінологією **Б. Андерсона**²¹, тобто нації, класи, суспільства, а структурно окреслені й ієрархізовані спільноти – партію і державу. Разом з тим вождь більшовиків пішов слідами Маркса, коли розпочав свої перетворення з утопічних спроб замінити вільний ринок державним розподілом матеріальних благ. Прийнята в березні 1919 р. програма РКП(б) вимагала досягти саме такої мети у побудові комуносоціалізму: «У галузі розподілу завдання радянської влади в даний час полягає в тому, щоб неухильно продовжувати заміну торгівлі планомірним, організованим у загальнодержавному масштабі розподілом продуктів. Метою є організація всього населення в єдину сітку споживчих комун, здатних з найбільшою швидкістю, планомірністю, економією і з найменшою затратою праці розподіляти всі необхідні продукти, строго централізуючи весь розподільний апарат»²².

Ця мета, як поступово переконувалися найбільш розпропаговані громадяни, була цілком утопічною. Проте Ленін впродовж трьох років – від 1918 до 1920 – наполегливо добивався її реалізації, тим самим прирікаючи десятки мільйонів людей на злигодні і голод.

5. Державосупільство як продукт ленінської системи влади і власності

Реалізовувана під виглядом марксового комуносоціалізму ленінська система влади і власності мусила втілюватися в певну реальність. Виникає потреба проаналізувати її політичні та економічні параметри. Але насамперед треба якось позначити цю спотворену реальність, яка створювалася в РСФРР під гаслом «соціалістичного будівництва». Здається слушним використати ще один неологізм: **державосупільство**.

За життя В. Леніна «соціалістичне будівництво» складалося з двох якісно різних етапів – воєнного комунізму (1918–1920 рр.) і нової економічної політики (1921–1923 рр.). Коли економіка опинилася на грані краху внаслідок спроб замінити розподіл за допомогою товарно-грошових відносин державним розподілом матеріальних благ, Ленін оголосив попередню політику свого уряду «воєнним комунізмом», тобто комунізмом, нав'язаним війною, а не

вимогами марксистської доктрини. Тим самим доктрина виводилася з-під критики, ілюзія «світлого майбутнього» в пропагандистському арсеналі більшовиків не постраждала. Новий курс економічної політики встановлював замість реквізичійних вилучень сільськогосподарської продукції в довільних розмірах робітничими загонами (1918 р.) і продрозверсткою (1919–1920 рр.) фіксований натуральний податок, а також дозволяв приватне підприємство в галузях народного господарства.

У світовій історіографії проблематика суспільно-політичних і соціально-економічних перетворень 1918–1923 рр. зводиться до аналізу «воєнного комунізму» і нової економічної політики. Підхід до аналізу «соціалістичного будівництва» у виконанні Леніна під іншим кутом зору практично відсутній. Тим часом інший кут зору існує.

У 1917 р. більшовики перетворилися з малочисельної організації професійних революціонерів на масову партію завдяки тому, що привласнили гасла, які впливали з «неусвідомленого соціалізму» народних низів: «Фабрики – робітникам!», «Землю – селянам!». Завдяки цьому вони здобули вирішальну підтримку багатомільйонної армії, яка складалася переважно з мобілізованих селян, і червоногвардійських робітничих дружин під час повалення Тимчасового уряду і розпуску Установчих зборів. Та після здобуття державної влади довелось платити по векселях. Певний, але короткий час Раднарком ставився більш толерантно до випадків, коли робітничі колективи під час націоналізації підприємств починали розпоряджатися ними, як своєю власністю. Та незабаром пролунав грізний окрик верховного вождя: «Величезним перекрученням основних засад радянської влади і цілковитим відмовленням від соціалізму є всяке, пряме чи посереднє, узаконення власності робітників окремої фабрики або окремої професії на їх відокремлене виробництво»²³.

Партійні пропагандисти запевняли робітників, що націоналізовані засоби виробництва – це загальнонародне надбання. Такі запевнення супроводжувалися реальними діями. Робітники залучалися до активної діяльності в комуністичних осередках, виконкомках рад, фабзавкомках і профспілках. Влаштовувалися урочисті вшанування ветеранів праці, відбувалося переселення робітничих сімей у буржуазні квартали, газети славили безплатну працю на комуністичних суботниках і недільниках. Восени 1919 р. Ленін вже говорив про «анархо-синдикалізм» як подолану небезпеку.

«Націоналізований», а насправді одержавлений сектор економіки функціонував у 1918–1920 рр. як одне велике підприємство, в якому необхідні виробництву елементи, включаючи продовольчі пайки для працівників, централізовано розподілялися в натуральному вигляді. З переходом до нової економічної політики у відносинах з селянством держава скинула з себе непосильний, як з'ясувалося, тягар підприємництва і поклала відповідальність за хід виробництва на промислові об'єднання. Керівники об'єднань зобов'язувалися обходитись власними ресурсами для забезпечення випуску продукції і постачання пра-

²⁰ Ленін В.І. Повне зібрання творів. – Т. 40. – С. 32–33.

²¹ Андерсон Бенедікт. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. – К., 2001. – С. 22–23. Переклад з видання: Anderson Benedict. Imagined Communities. Reflection on the Origin and Spread of Nationalism. VERSO, London, New York, 1991.

²² Ленін В.І. Повне зібрання творів. Т. 38. – С. 426.

²³ Там само. – Т. 36. – С. 452.

Зустріч стахановця-шахтаря Якова Трояна після рекордної зміни, 1935 рік

«Криворіжсталь», 1958 рік

цівників, ощадливо витратити їх, піклуватися про підвищення продуктивності праці, пристосовуватися до вимог споживачів, щоб мати гарантований збут продукції.

Між державним бюджетом і бюджетом державних промислових об'єднань з'явилася перетинка, внаслідок чого виробництво припинило функціонування на засадах «єдиної фабрики». Об'єднання переводилися на господарський розрахунок, який вимагав співставлення витрат на виробництво продукції і доходу від їх реалізації. Вони ставали господарюючими суб'єктами, наділеними правом самостійно діяти на ринку. Ринок, в якому вони опинялися, був відрізаний від світового ринку монополією зовнішньої торгівлі і (в міру того, як зникали під тиском держави приватні підприємства непланів) цілком монополізований, тобто позбавлений конкуренції підприємств інших форм власності.

Промислові об'єднання дістали назву «трестів». Розповідаючи (вже за відсутності В. Леніна) на XII з'їзді партії про роботу партійно-урядових комісій по трестах, **Григорій Зінов'єв** повідомив, що ЦК РКП(б) категорично відкинув спробу, що виходила з позапартійних кіл, закріпити у власність за трестами ті засоби виробництва, якими вони користувалися. «Наша точка зору, – пояснював Зінов'єв, – що трести є не що інше, як державні установи, які перебувають цілком під контролем держави»²⁴.

Отже, держава не випустила зі своїх рук засоби виробництва, якими розпоряджалася компартійно-радянська номенклатура і користувалися робітничі колективи. По-іншому склалася ситуація в сільському господарстві. Декрет про землю, прийнятий в ніч на 9 листопада 1917 р. II Всеросійським з'їздом рад, скасовував приватну власність на землю, оголошував надра, ліси і води державною власністю, передавав у зрівняльне користування селянські землі і дозволяв їм вільно обирати форми землекористування (подвірну, хутірську, общинну, артільну).

В. Ленін на цьому з'їзді рад заявив з приводу прийнятого Декрету про землю: «Як демократичний уряд, ми не можемо обійти постанову народних низів, хоча б ми з нею були незгодні»²⁵. Справді, партійна програма, над якою працювали більшовики, вимагала організувати на селі радянські господарства (радгоспи) і підтримати селянські товариства для громадського обробітку землі, аж до комун. 9 лютого 1918 р. ВЦВК видав (нібито на додаток до Декрету про землю) «Основний закон про соціалізацію землі».

Термін «соціалізація» був запозичений з есерівського політичного словника і означав передачу всієї землі без викупу в розпорядження органів самоуправління для зрівняльного поділу за трудовою або споживчою нормою між селянами. Зміст соціалізації закон вивертав навиворіт. Замість неіснуючих органів самоуправління земля переходила у розпорядження державних органів. Леніну довелося визнати, що замість соціалізації вийшла націоналізація землі, ідентична за змістом націоналізації «командних висот» економіки²⁶. Націоналізація перетворювала основ-

ний у сільському господарстві засіб виробництва на власність держави, яка всіх переконувала в тому, що є робітничо-селянською, але насправді була далекою від інтересів робітників і селян.

Найголовніша для селян проблема землекористування була оповита в законі про соціалізацію землі зловісною мовчанкою. І не випадково: наприкінці 1918 р. уряд Леніна за його безпосередньої участі підготував третій земельний декрет. Його характер і мета розкривалися в самій назві: «Про соціалістичний землеустрій і про заходи переходу до соціалістичного землеробства». У декреті ВЦВК, опублікованому тільки 14 лютого 1919 р., поворот в політиці Раднаркому характеризувався однією знаменною фразою: «На всі види одноосібного землекористування треба дивитися як на скороминущі і відживаючі»²⁷.

Поява третього земельного декрету була необхідною в тій системі влади і власності, яку вибудовував Ленін в радянській Росії. Вже здійснене одержавлення «командних висот» зависало б у повітрі, якби радянська влада не змогла забезпечити державний сектор економіки сільськогосподарською продукцією. Якби селяни залишалися індивідуальними виробниками, а не були об'єднані в радгоспи і комуні, уряду довелося б будувати відносини з селом на засадах товарообміну за цінами вільного ринку.

Після здійсненого в 1918 р. «чорного переділу» панівною фігурою російського села стали середняки, тобто селяни-власники. Вони категорично не погоджувалися опинятися в державному секторі економіки. Якщо владі не вдавалося одержавити їхні засоби виробництва під фальшивим приводом підвищення продуктивності праці в сільському господарстві, то альтернативою могла бути тільки реквізиція аграрної продукції у вигляді продрозверстки. Щоправда, продрозверстка несла з собою як політичні, так і економічні небезпеки. Вона підривала проголошений більшовиками союз з середнім селянством і змушувала селян обмежуватися виробництвом зерна тільки для власних потреб, якщо вони знали, що держава відбере товарні надлишки без всякої компенсації.

Тим часом увага російського Раднаркому зосередилася на щойно завойованій Україні, в якій гетьман **Павло Скоропадський** відновив поміщицьке землеволодіння. Радянський уряд **Християна Раковського** почав насаджувати в республіці радгоспи і комуні. По доповіді наркома земельних справ **Владіміра Мецержкова** III з'їзду КП(б) У у березні 1919 р. прийняв резолюцію, в якій наголошувалося: «Найголовнішим завданням земельної політики є перехід від одноосібного господарства до товариського. Радянські господарства, комуні, громадський обробіток землі та інші види товариського землекористування є найкращими засобами для досягнення соціалізму в землеробстві; через те одноосібне землеробство слід розглядати як тимчасове і відживаюче. Отже, конфісковані землі використовуються в першу чергу для землеробства товариського, громадського, і в другу чергу – для потреб одноосібних землекористувачів»²⁸.

²⁴ Двенадцатый съезд РКП(б). 17–25 апреля 1923г. Стенографический отчет. – М., 1923. С. 24.

²⁵ Ленін В.І. Повне зібрання творів. – Т. 35. С. 24.

²⁶ Там само. – Т. 37. С. 311.

²⁷ Известия ВЦИК, 1919, 14 февраль.

²⁸ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. Т. 1. К., 1976. С. 45.

Загальний вид водозливної плотини Каховської ГЕС. Херсонська обл., 1956 р. ФОТО: ЦДАЕА

Як бачимо, резолюція III з'їзду КП(б)У текстуально повторювала положення декрету ВЦВК «Про соціалістичний землеустрій і про заходи переходу до соціалістичного землеробства» від 14 лютого 1919 р. У свою чергу, вона слугувала основою для постанови по земельному питанню, яку приймав III Всеукраїнський з'їзд рад голосами більшовицьких делегатів. Щоправда, у постанові підкреслювалося: «Селяни на місцях зовсім не розуміють мети комунального обробітку землі»²⁹. Це був єдиний зв'язок з реальністю у запропонованій більшовиками постанові.

У січні–лютому 1919 р. сили більшовиків в Україні нестримно зростали, а сили Директорії у такій же пропорції танули. Численні партизанські загони, що виникли і зміцнилися в ході селянської війни з німецько-австрійськими окупантами і гетьманським режимом, вливалися у Червону армію. Селяни вітали аграрну політику нової влади, спрямовану на ліквідацію поміщицького землеволодіння. Та вже з березня 1919 р. Україну охопило полум'я повстань, порівнянне за масштабами з селянською війною 1918 р.

Влітку 1919 р. Червона армія втратила боєздатність, білогвардійці Антона Денікіна швидко окупували Україну і рушили в похід на Москву. В. Ленін засвоїв зв'язок між падінням радянської влади в Україні і спробами форсувати перехід селян до «товариського» господарювання. Торкаючись цієї болючої проблеми після остаточної перемоги у громадянській війні, він зауважив на VIII Всеросійському з'їзді рад у грудні 1920 р.: «Мріяти про перехід до соціалізму і колективізації не доводиться»³⁰.

Це не означало, що вождь відмовлявся від впровадження у повному обсязі своєї системи влади і власності. Після переходу до нової економічної політики він переконався, що товарно-грошові відносини цілком сумісні з директивною економікою. Тимчасово дозволяючи приватне підприємництво, він одночасно супроводжував цей

дозвіл дилемою, адресованою компартійно-радянській номенклатурі: «Хто – кого?», «Чия візьме?». Ринок, який виникав завдяки господарюванню з використанням товарно-грошових відносин, мусив бути штучним, тобто підпорядкованим плановим органам держави.

Уже в брошурі «Про продовольчий податок» (квітень 1921 р.) Ленін загострив увагу на різниці між формами колгоспів, які вписувалися в економіку, позбавлену товарно-грошових відносин, відрізняючись тільки ступенем відчуження селянської власності на засоби виробництва (товариства спільного обробітку землі, артіль, комуни), і кооперативами, використовуваними селянами з кінця XIX ст. Ці останні не можна було відірвати від товарно-грошових відносин. «Політика кооперативна, – зауважував він, – в разі успіху дасть нам піднесення дрібного господарства і полегшення його переходу, в невизначений строк, до великого виробництва на началах добровільного об'єднання»³¹. Іншими словами, формулювалася думка про те, що кооперованому селянину легше було б перетворитися на колгоспника, ніж індивідуальному господарю.

У статті «Про кооперацію», продиктованій 4 і 6 січня 1923 р., Ленін остаточно відмовився від марксового умовиводу про відсутність товарно-грошових відносин в першій фазі комунізму: «Ми змушені визнати докорінну зміну всієї точки зору нашої на соціалізм»³². Щоправда, він не роз'яснив мотивів, які привели до такого радикального висновку.

На Заході давно став популярним термін «сталінізм», поява якого могла означати тільки одне: протиставлення політики Сталіна ленінізму, передусім – ленінській системі влади і власності. Вивчаючи, однак, діяльність керівників більшовицької партії в часи Леніна і Сталіна, ми можемо засвідчити відмінності, викликані конкретними обставинами. Сталін, як він сам багатократно стверджував, був відданим учнем першого верховного вождя. За чверть

²⁹ III Всеукраїнський з'їзд Рад (6–10 березня 1919 р.). Стенографічний звіт. Харків, 1932. С. 191.

³⁰ Ленін В.І. Повне зібрання творів. Т. 42. С. 174.

³¹ Там само. – Т.43. – С.208.

³² Ленін В.І. Останні листи і статті. – К., 1989. – С.37.

століття його диктатури в «соціалістичному будівництві» не відбулося принципових змін порівняно з добою Леніна. Термін «сталінізм», який залюбки прийняли в СРСР за часів горбачовської «перебудови», здобув популярність лише тому, що міг приховати за спиною другого верховного вождя пороки, органічно притаманні ленінській системі влади і власності.

Започаткована Ленінім і добудована Сталінім система влади і власності існувала у вигляді державосупільства, громадяни якого були абсолютно безпорадні перед обличчям тоталітарної держави. Можна сказати навіть більше: перебуваючи в такій державі, громадяни звалили до патерналістської турботи її чиновників і втрачали суб'єктність. Тим більше, що держава розбудувала велетенський пропагандистський апарат, який запевняв усіх і кожного, що при соціалізмі «трудящі маси» вже мають безплатне житло, освіту і охорону здоров'я, а після переходу до повного комунізму матеріальні блага розподілятимуться за потребами.

Зосередження у власності вождів усіх експропрійованих у суспільства засобів виробництва вимагало утворення управлінських і господарюючих суб'єктів, які могли ними реально розпоряджатися і користуватися. Право розпорядження одержавленими засобами виробництва було надане компартійно-радянській номенклатурі, а право користування ними – трудовим колективам. У ході перетворень, названих «соціалістичним будівництвом», радянське суспільство було вертикалізоване. Наявні в ньому організаційні структури базувалися, як і держава, на засадах «демократичного централізму», тобто з безумовним підпорядкуванням нижчих за ієрархією структур вищим. Співкування між структурами по горизонталі заборонялося, щоб запобігти утворенню організацій, не підпорядкованих центрам влади. Вертикалізовані структури виконували роль «передавальних пасів» від центрів влади до атомізованого населення.

Обидві вертикалі влади пронизували народну товщу. Компартійній вертикалі в кожній ланці адміністративно-територіального поділу підпорядковувалися осередки партії і комсомолу, комсомолу – піонерська організація, піонерам – дошкільнята-жовтеньята. Радянська вертикаль контролювала депутатів рад, управлінський апарат, профспілки, численні громадські організації. Додаткова вертикаль органів державної безпеки складалася з штатних працівників і наwerbованих залякуванням або матеріальним заохоченням інформаторів. По суті, радянська держава перекинула в товщу суспільства свій кістяк. Перебуваючи в середині суспільства, інституції держави дістали можливість організувати «всенародні рухи» різного призначення (ізотовський, стахановський тощо).

У якому співвідношенні знаходилися системи влади в радянській Росії і сучасній Російській Федерації? Можна твердити, що замаскована під комуносоціалізм основоположників марксизму тоталітарна ленінсько-сталінська система влади відродилася у трансформованому вигляді в сучасній росії. Варто тільки співставити її параметри з рашизмом, охарактеризованим у постанові Верховної Ради України «Про використання політичним режимом РФ ідеології рашизму, засудження засад і практики рашизму як тоталітарних і людиноненависницьких» від 2 травня 2023 р.

Насаджувана в Радянському Союзі ленінсько-сталінська система влади розчистила шлях до утвердження в

сучасній РФ ідеології, політики і практики рашизму. Багатократно повторювані Путіним критичні зауваження на адресу Леніна викликані лише однією конкретною причиною – розпадом СРСР.

Радянський Союз будувався на показовому визнанні державності союзних республік і декларував своєю конституцією можливість для кожної з них вийти зі свого складу. Насправді, однак, Ленін побудував радянську псевдофедерацію у вигляді двоканальної структури, в якій компартійна вертикаль з диктаторськими правами надійно підтримувала централізований і монолітний державний устрій. До розпаду Радянського Союзу був причетний не Ленін, а конституційна реформа 1988 р., яка розірвала зв'язок між двома вертикалями влади, відсунула КПРС на манівці політичного життя і забезпечила повновладдя рад. Сподівання реформаторів подолати системну кризу радянського ладу «революцією згори» не виправдалися. Перебудовна політика *Михайла Горбачова* переросла в «революцію знизу», і союзні республіки, насамперед Російська Федерація на чолі з *Борисом Єльциним*, скористалися шансом усунути загальносоюзний центр.

Путін засвоїв лише один урок з розпаду СРСР, а саме: взяв на озброєння ідеологію царського самодержавства. Ця імперська ідеологія заперечувала силу права й утверджувала право сили. Вона пропагувала «богообраність» імперської нації і закликала до розширення території імперії за рахунок сусідів. В унісон з лідером кадетів *Павлом Мілюковим* Путін повторював, що українці і росіяни – це один народ, а українська державність створена зусиллями ворогів «*руського мира*». Теза про один народ не перешкоджає йому здійснювати геноцид цивільних громадян України в ході сучасної російсько-української війни.

Після розпаду Радянського Союзу здавалося, що Російська Федерація і Україна розвиватимуться як демократичні держави, наближаючись за своїми стандартами до соціальних держав Західної Європи, які сприймалися розпропагованими радянськими людьми як капіталістичні країни. Однак вже тоді між Росією і Україною виникла безодня, засвідчена мовою національних прапорів. РФ обрала національним прапором дореволюційний імперський триколір, Україна – синьо-жовтий прапор знищеної червоною Росією Української Народної Республіки.

Громадянам УНР доводилося відстоювати свободу і незалежність від російських військ, які напливали на Україну під триколірним або червоним прапорами. Вони воювали з Росією, маючи лише сумнівну підтримку німецько-австрійських військ, готових в зручний час перетворитися з союзника на окупаційну силу. Будь-якої підтримки з боку демократичних держав Європи, які перемогли у Першій світовій війні, вони не здобули. Тепер ситуація протилежна: маємо у протистоянні з ядерною державою підтримку всіх демократичних держав світу. Однак ми воюємо без збройної допомоги союзників через те, що нашим ворогом є ракетно-ядерна держава. Воюємо з надією на перемогу, тому що альтернативи їй не існує. Синьо-жовтий національний прапор має майорити на всій території України. ■

(Від ред.) Тематичні ілюстрації щодо розбудови соціалізму в колишньому СРСР взято з Інтернет-ресурсу <https://commons.com.ua/uk/>